

Rátótiáda és lokális társadalom¹²⁴

Tematika: a komikum meghatározása, a komikum a népi kultúrában (játékok, műfajok, tréfás nyelvi kapcsolatok); a rátótiáda mint szövegtípus és mint ugratási esemény; a rátótiáda funkciói (a társadalomban, a térben és az időben való tájékozódás); a rátótiáda mint emlékezési alakzat.

Terminológia: komikum, humor, tréfa, tréfás nyelvi kapcsolat, anekdota, adoma, vice, rátótiáda, csúfoló, paródia, travesztia.

A komikum, a komikum kutatása

A komikum esztétikai minőség, formái a humor, a gúny, az irónia. Alkalmazásának célja a visszasságok leleplezése, egy helyzet nevetséges voltának tudatosítása, a torz jelenségek elutasítása, a hangulatkeltés, a szórakoztatás, a nevetetés. Létrejötté összefüggésben van az értékrend megjelenésével. A kutatás az emberi kultúra korai korszakaiból mutatja ki jelenlétét (mítosz, hősepika).

Két alapvető értelmezése már az ókorban megjelent. Platón, majd a 20. században Freud szerint a komikum elítélendő, mert önzésből ered. Arisztotelész szerint a komikum forrása a társadalomban előforduló hiba láthatóvá válása, a humor által az egyén kivonja magát a környezet sorvasztó hatása alól, feszültséget vezet le, a nevetés a társadalom összetartozását erősíti. A humor jótékony társadalmi szerepét 19–20. századi elméletek is hangsúlyozták (Csernisevszkij, Freud, Jung, Bergson). Kant, Hegel a komikumot a kontrasztokból (helyes–helytelen, normális–abnormális) vezette le. Csernisevszkij a jelentéktelen, a torz uralomra jutását nevezte komikusnak. A komikum megjelenési formái a helyzet-, a jellem-, a nyelvi komikum. A nyelvi komikum formái a kevertnyelvűség (makaroni-szövegek), a táj-, csoportnyelvi sajátosságok és az egyéni beszédhabitusok utánzása, a szemantikai többértelműség, a félreérthetőség kiaknázása, a beszédhelyzetben inadekvát szóhasználat (Faragó J. 1971, Kovács Á. 1977).

A népi kultúrában a komikum formái az alakoskodó és parodisztikus játékok, a tréfás és parodisztikus szövegműfajok, a tréfás nyelvi kapcsolatok. Kontextusát tekintve kapcsolatban áll a mesélés alkalmával, az átmeneti rítusokkal, funkciója szerint a lokális emlékezet alakzataival.

¹²⁴ Megjelent: Torda és a malacok. Rátótiáda és művelődéstörténet. In: EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* (Studia Ethnologica Hungarica, VII.) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 115–148.

Alakoskodó és parodisztikus játékok

A *kalendáris szokások* beköszöntő, adománykérő mozzanata szolgált alkalmat a komikumra (locsolóvers, a kántálást kísérő beköszöntés, újévköszöntő).

A 17–18. századtól ismert karácsonyi *betlehemes játékok* szereplői a pásztorok, akiket az angyalok ébresztenek és szólítanak fel a csecsemő meglátogatására (Dömötör T. 1964). Az egyszerű, esetlen, póriás pásztoemberek félreértik az angyalok latin szavait, táncukkal és beszélgetésükkel megnevettetik a játék szemlélőit. Az Erdélyből ismert, felnőtt férfiak által előadott álarcos játék a magyar betlehemes legarchaikusabb rétege (Csíkmenaság, Csíkszentkirály, Kézdivásárhely, Uzon, Nyújtód, Barót, Homoródrete, Kászonfeltíz, Méra, Szatmár). Az erdélyi játékok szívesen élnek az akusztikus poliszémia lehetőségével (Domokos P. P. 1930, Szabó T. A. 1936, 1946, Benedek A. 1943, Pozsony F. 1991, Szabó J. 1995, Faragó J. 2001, Nagy I. 2001).

A középkori eredetű, vízkereszttől hamvazószerdáig tartó maszkos *farsangi mulatóságok* álarcos, jelmezes, alakoskodó szokásai az *állatalakoskodás*, a *lakodalom-* és *temetésparódia*, a *betjárjáték*. A zeneszóval házról házra látogató csoportok adták elő. A játékok a téli fonók megszűntével szorultak vissza. A farsangi szokások survival eleme a farsangtemetés, amelyben fennmaradt a hagyományos farsangi alakoskodás (betjár, ördög, vénlány), a temetésparódia, Cibere vajda és Konc király küzdelme (Torockó, Ürmös, Csíkszentmárton). (Szabó I. 1906, Vámszer G. 1959, Ujváry Z. 1978, Barabás L.–Pozsony F.–Zakariás E. szerk. 1996, Barabás L. 2000: 15–130.)

A *lakodalomban* a menyasszonyos házba való bekérezkedés, a menyasszony kikérése, a násznép útjának elkötése, az ellopott menyasszony visszaváltása, a menyasszonykontyolás, az étel- és italkínálás, a menyasszonyköltöztetés szolgált lehetőséget a tréfás szóváltásra és játékokra. A barcasági Bodolán a vőlegény násznépét tettetett meglepetéssel fogadják, mondván, hogy épp meszelés zajlik a háznál. Tatrangon az elrejtett menyasszonyt a vőlegény szószólójának kellett megkeresnie, Barcaújfaluban, Krizbán a vőlegénynek három letakart nő közül kellett kiválasztania menyasszonyát. A bemutatott álmenyasszony általában először egy kislány, másodsor egy idős nő. Krizbán elsőnek egy feldíszített seprűt, másodsor egy idős asszonyt kínáltak a lánykérőknek (Seres A. 1984: 432, 446, 449, 451). Csíkszentdomokoson a kikérést egy *tréfásebernek* nevezett férfi, vagy egy *tirihazainak* nevezett nő tréfamester közbeszólásai teremtenek vidám hangulatot. Az ifjú pár megajándékozása, a menyasszony felkontyolása után alakoskodó játékokra kerül sor. 3-4 személyből álló maszkos csoport jelenik meg, tréfás megjegyzéseik, ügyetlen táncuk emeli a mulatozás hangulatát. Ugyanitt éjfél után kerül sor a *lovásárnak* nevezett alakoskodó játékokra (Balázs L. 1994: 111–122, 146–148).

Tréfás műfajok

Az *anekdota* neves személyről szóló, tetteit, emlékezetes mondásait előadó tréfás történet. A szépirodalom (*facetia*) és a népköltészet határán álló műfaj. Történetét, gyökereit György Lajos foglalta össze (György L. 1934). A magyar anekdota története a 16. századtól követhető nyomon. Feljegyzői tudósok, szépírók (Hermányi Dienes József, András Sámuel, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Tóth Béla). A magyar anekdoták népszerű szereplője Mátyás király, Csokonai Vitéz Mihály, Brassai Sámuel. Egy-egy család, település kommunikatív emlékeztében hosszú időn keresztül megmaradnak az ősökhez, elődökhöz kapcsolódó, emlékezetes tetteket, mondásokat megörökítő történetek. Ráduly János több gyűjteményben tett közzé anekdotákat (Ráduly J. 1999, 2005, 2006, 2006a, továbbá Székely F. 2006).

Az *adoma* egy társadalmi csoportot, egy-egy embertípust bemutató, rövid terjedelmű, csattanóval záruló történet. A 19. századi erdélyi gyűjtő, Tiboldi István írta össze kora népszerű adomáit. Ezek gyakori szereplői a felvilágosodott városi és a parlagias falusi, a fősvény zsidó, a nincstelen cigány, a takarékos szász, a körmönfont diák, a kéjszóró pap, a kikapós menyecske, továbbá a tolvaj, az iszákos, a hazudozó, az együgyű, a szószátyár ember (Tiboldi I. 1988). A magyar adomák legnépszerűbb szereplőjéről, a székely emberről Duka János gazdag gyűjteményt tett közzé. A történetek tematikus csoportjai: furfangos tettek, leleményes válaszok, férj és feleség vitája, a koma mint ivócimbora, utazás közben (Duka J. 1983, továbbá Sándor I. 1977).

A *vicc* városi műfaj, főként az értelmiségi és az érettségizett középréteg, s ezen belül a férfiak társalgásának, valamint az újságírás terméke. Terjedelme rövid, szüzséje egyszerű, poénra élezett és pontosan strukturált, nyelvi megjelenítése átgondolt. Megértése és hatása bizonyos ismeretek meglétét feltételezi. Tematikus csoportjai a politikai, közéleti, rendőr-, anyós-, abszurd, morbid viccek. Kutatása az 1980-as években lendült fel (Katonai I. 1980, 1994). Zsigmond Győző egy évtizeden keresztül, az 1980-as években feljegyezte a diktatúrával való szembeszegülés formáját képező romániai politikai vicceket. A viccekben gyakran ismétlődő motívumok az arany- vagy fénykor, a diktátor-államelnök (Nicolae Ceaușescu), az akadémikus feleség (Elena Ceaușescu), a szocialista ipar és mezőgazdaság, a szocializmus és a kapitalizmus közötti különbség, a külfölddel való kapcsolattartás, a dák-római kontinuitás elmélete, az ésszerű táplálkozás és energiaszabályozás, nemzetiségek (Zsigmond Gy. 1997).

Az anekdoták, az adomák, a viccek társas összejövetelek, poharazások során hangzanak el. Az utóbbi években a vőfélyek lakodalmi repertoárjában is meghonosodtak. Nagy Olga két kötetben jelentette meg adoma- és anekdotagyűjteményét (Nagy O. 1977, 1983).

Küllös Imola a 17. századi közköltészetben a verses formájú *csúfolók* változatos, gyakran a lakodalmi szertartás keretében mulattató és oktató szerepet betöltő verses formáit azonosította. Ezek csoportjai az asszony- (leány-, asszony-, feleség-, anyós-, vénlány-), a férfi- (részség-), a mesterség- (pap-), a nemzetiség- (cigány-), vallásúfólok (Küllös I. 2004, Küllös I.–Csörsz R. I. 2000, Csörsz R. I.–Küllös I. szerk. 2006). A *csúfolók* kéziratok füzetekben és a ponyvairodalomban terjedtek.

A *paródia* és a *travesztia* egy-egy szövegműfaj vagy -alkotás tréfás utánezata. A folklórban leggyakoribb az imák és a zsoltárok parafrázisa férfiak (katonák) kéziratos füzetekben (Ujváry Z. 1973, 1980), a halottsiratók és búcsúztatók, temetési prédikációk paródiái és parafrázisai.

A *tréfás mese* ostoba emberek (előljáró, kikapós menyecske, vénlány, bugyuta legény, férfi, házaspár, kéjsóvár pap) tetteit, váratlan, furcsa eseményeket megörökítő népmese. Közel áll az adomához, az anekdotához, az igaztörténethez. Megjelenése és elterjedése összefügg a világkép racionalizálódásával. A tréfás mesének a tündér-, varázsmesével szembeni előretörését Nagy Olga jelezte a mezőségi Székről (Nagy O. 1975, 1976). Népszerű hősei Csalóka Péter, Bolond Istók.

A *tréfás vagy vígballada*. A komikum a balladában a középkor óta jelen van, bár szerepe a tragikumnál jóval csekélyebb, s a különböző nemzeti balladarepertoárookban eltérő. Dános Erzsébet értelmezése szerint a vígballada a műfaj fejlődéstörténetének azon a fokán jelenik meg, amikor a tragikus ballada önmaga ellentétébe fordul át. A tréfás balladák egyik részében mind a tragikus, mind a komikus megoldás jelen van (A csudahalott, A házasság királyfi, A kétféle menyasszony), a másik csoportban a jellem- és a helyzetkomikum a meghatározó (A gógós feleség, A rossz feleség, A gyáva szerető; A gunaras lány, A megcsalt férj). A balladai komikum lehetőségeit Kríza Ildikó tekintette át (Kríza I. 1977).

A tréfás nyelvi kapcsolatok

A komikum értelmezésének harmadik paradigmája a humort, az iróniát, a szatírat beszédaktusként, tréfás nyelvi kapcsolatként értelmezi. Az ugratás egy aszimmetrikus társadalmi viszony esetén szerveződő beszédkapcsolat. Ilyenkor az esemény forgatókönyvét és értelmezését a társadalmi hierarchia írja elő, teszi lehetővé. Alfred Reginald Radcliffe-Brown klasszikus meghatározása „tréfás nyelvi kapcsolatnak nevezi azokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyekben az egyik félnek megengedik, sőt, gyakran elvárják tőle, hogy ugrassa vagy gúnyolja a másikat, s ez utóbbtól pedig azt várják el, hogy ne sértődjék meg” (idézi Biró A. Z. 1997: 11). A felnőtt a gyermekkel, a felvilágosult a tudatlannal, a feddhetetlen a bakt elkövetett személlyel, a centrumban lakó (a városi) a periférián élővel, a bennszülött a bevándorlóval, a többségi a kisebbséggel kezdeményez ilyen beszédaktust. Biró A. Zoltán az ugratási események szocializációs, identitás erősítő szerepét hangsúlyozta (Biró A. Z. 1997). Az ugratás rituálizált formái a lakodalmi vonulás és tánc idején elhangzó rikoltás, csujjogtatás, a kis- és nagyvőfélyek vetekedése, a falucsúfolás.

Rátótiadák és funkcióik

A reprezentációk természete, hogy nem törekednek objektivitásra és teljességre: sajátos perspektívából láttatják tárgyukat. A reprezentációt megalkotója, a reprezentáció és a tárgy koherenciáját pedig a társadalmi konszenzus teremti meg. A konszenzus különböző,

eltérő kognitív attitűdöket működtet. Tény viszont, hogy a nyilvános reprezentációk elkezdik élni a maguk életét, terjedni és hatni kezdenek. Folytonosan mentális reprezentációkat alakítanak ki. A mentális reprezentációk pedig meghatározzák a tárgyhoz való viszonyulást. A folyamatot Dan Sperber a *reprezentációk epidemiológiája* metaforával írja le. „Minden epidemiológiai modell, bármilyen eltérések legyenek is közöttük, abban azonos, hogy a populációs szintű makrojelenségeket, mint amilyenek például a járványok, olyan ritka folyamatok összegződő hatásával magyarázzák, melyek magukban egyedi események (például egy fertőző betegség elkapását). Ebből a szempontból az epidemiológiai modellek élesen szembenállnak az egészséges magyarázatokkal, ahol is a makrojelenségeket más makrojelenségek keretében magyarázzák [...]” (D. Sperber 2001: 13).

A folklorisztika *rátótiádáknak* nevezi az egy-egy közösség viselt dolgairól szóló narratívumokat.¹²⁵ A rátótiáda tartalom szerint ismert személyekhez, helységekhez fűződő történet; előadása alkalmával a hitelesség kérdése általában nem merül fel (Kovács Á.–Benedek K. 1990: 10). Alak és terjedelem szerint „nagyon változatos formákat ölthetnek, az egyszerű jelzőtől, szólástól az anekdotáig, sőt a láncszerűen összekapcsolt cselekményű tréfás meséig, de a legismertebb és legkedveltebb forma az egyszerű, anekdotikus szerkezetű, egypólusú anekdota, melynek központjában valamilyen hibás, komikus cselekedet, viselkedés, nyelvi szokatlanság áll” (Vöő G. 1995: 9).

Az általában apokrif eredetű, populárisrá vált történetek nem igazságértékük, hanem kommunikációs és identifikációs funkciójuk révén töltik be szerepüket. Olyan *többlépcsős alakzatokként* működnek, amelyek társadalmi/kulturális konszenzus alapján jutnak szemantikai jelentéshez. Egy primér referenciára hivatkozva a következő implicit összevonást végzik el: 1. A városban hajdan rendhagyó esetre került sor. 2. A rendhagyó esetről szóló narratívumba minden tordai személy behelyettesíthető. 3. XY is tordai. 4. XY a jelen helyzetben a narratívum előadása által megvédolható, felelősségre vonható, neveltségessé tehető.¹²⁶

Az emlékezés társadalmi kereteiről 1925-ben írott könyvében Maurice Halbwachs teszi a következő paradigmátikus megjegyzést: „cependant, c'est dans la société que, normalement, l'homme acquiert ses souvenirs, et qu'il les reconnaît et les localise” (M. Halbwachs 1925: VIII). Azaz, az emlékek felidézése meghatározott társadalmi keretben történik, meghatározott társadalmi keretben tölti be funkcióját. A társadalmi keret az az ellenőrző, aktivizáló intézmény, amely az emlékezési eseményt szabályozza.

A rátótiádák előadására – a rituális szövegektől (pl. locsolóvers, kántálónének, ünnepköszöntés, lakodalmi, temetési szövegek) eltérően – irreleváns kontextusban kerül sor. Előadásuknak primér szinten kedveznek azok az együttléti alkalmak, amelyeken különböző települések képviselői vesznek részt, s a beszédesemény folyamán megtörténik a

¹²⁵ A szakirodalomnak a rátótiádák tipologizálására tett kísérletei: Szendrey Zs. 1927, Halász A. 1994.

¹²⁶ A rátótiádák fenti logikáját Kovács Ágnes írja le (Kovács Á.–Benedek K. 1990: 13).

személyek települések szerinti azonosítása.¹²⁷ A hagyományosan, konszenzus alapján egy-egy településhez, annak lakóihoz hozzárendelt történeti narratívumok (akárcsak híresztelések, proverbiumok, emlékezetes mondások, étkezés-, öltözet-, építkezés-, gazdálkodásbeli specifikumok) *a térben, az időben, a társadalomban való primér tájékozódás*, a tér, a társadalom tagolásának, identifikálásának, a kulturális tér, a társadalom megtaníthatóságának, számontarthatóságának, a lokális múlt felidézésének szerepét tölti be. Az *évődés, élcélődés, ugratás* provokatív nyelvi viselkedés, amelynek célja egy egyenlőtlen-ségi helyzet kialakítása, elfogadtatása. A tréfás nyelvi kapcsolatok e csoportja a következő *aszimmetrikus viszonyon* alapszik: „egyik félnek megengedik, sőt, gyakran elvárják tőle, hogy ugrassa vagy gúnyolja a másikat, s ez utóbbitól viszont azt várják el, hogy ne sértődjék meg” (Biró A. Z. 1997: 11). Jelen esetben, egy-egy közösségre vonatkoztatott sztereotípiát, előítéletet egy személyre való kiosztása történik meg. A személy rendelkezésére a következő lehetőségek állnak: 1. tiltakozik a sztereotípiát érvénytelensége miatt; 2. tiltakozik a sztereotípiával való azonosítás ellen; 3. elfogadja a sztereotípiát. A beszédhelyzet épp ezért feltételezi hallgatóság jelenlétét az ugratási eseményen; az ugratás, akárcsak a védekező reakció a nyilvánosság előtt tölti be szerepét. A rátótiádát az elsődleges oralitás jellemzi, s előadása valójában két szembenálló identitás szembesülésén, viszonyán alapszik. Mint orális viselkedés, a beszélés, a helyzethez való igazodás stratégiáját követi, az eseményben való részvételre ösztönöz, közösségi érzést alakít ki, a jelen pillanatra összpontosít, kihasználja a kontextus kínálta kontextuális tényezőket.¹²⁸ Sikere nem a szűzsétől, hanem előadásától, időzítésétől, az előadó nyelvi kompetenciájától, akárcsak a célba vett személy kommunikációs kompetenciájától függ. Ily módon a rátótiáda (pozitív és negatív) előítéletet termel, forgalmaz, előítéletet fogadtat el. S ez már a beszédaktus *szocializációs funkciójával* függ össze: szerepe a másságra való ráfigyelés, a másság megjelenítése, ironizálása, tudatosítása, elfogadtatása. A rátótiáda valójában egy közösségbe integrálja a helyesen ítéelőket és a hibázókat, s ezáltal nem aláássa, hanem erősíti, árnyalja az összetartozás tudatát.¹²⁹

A tréfás narratívumok két világrend, két értékrend, két viselkedési norma konfrontációját végzik el. Az egyik – a hibás, az egyedi, a szokatlan – a narratívumban van megjelenítve. Az előadás során ez ütközik meg a narratívumot éltető világával, e világ rendjével, szabályaival és normáival mint a szövegen kívüli kognitív kontextussal.¹³⁰ S miközben az

¹²⁷ Gunda Béla a tréfás beszélgetéseket, a vásári, kocsmái mulatozást, a katonáskodást, a lakodalmi, névnap-i beszélgetést, a malomban való várakozást, a vonatozást, a munkásszállások beszélgetéseit, a búcsúról való hazatérést, Vöő Gabriella a legeltetést, a szénacsinalást, a fürdőhelyi együttlétet, a templomozást sorolja az ugratás alkalmi közé (Gunda B. 1989: 146, Vöő G. 1995: 17–19). Seres András a tréfalkozás újabb alkalmaként az ingázást említi. Bár a gyújtó nem hívja fel rá a figyelmet, történetei között rátótiádák is találhatóak (Seres A. 1992: 151). A sepsikőröspataki Imreh Lajos kisiparosok műhelyében, a tekepályán, utazás közben, munkaszünetekben szórakoztatta hallgatóit (Imreh L. 1985: 15).

¹²⁸ Az elsődlegesen szóbeli, „verbomotoros” kultúrát Ong írja le (magyarul: W. Ong 1998).

¹²⁹ E gondolatot Vöő Gabriella fogalmazza meg (Vöő G. 1991: 452, 454).

¹³⁰ „A tréfás szövegekben a komikum egyik forrása éppen az, hogy a szövegben felépített világ és a való világ között óriási az eltérés.” (Hoppál M. 1998: 108.)

egyik világ neveltségessé válik, kudarcra megerősíti annak a világnak a rendjét, amelyben a történet előadásra kerül. Az előadás az az esemény, amely e konfrontációt megvalósítja. E tréfás történetek tehát két világot választanak el egymástól: a torz, hibás és a helyes világot. A *mások* világát a *mienktől*. E sajátossága révén a rátótiáda a trufával, a tréfás mesével, az adomával, a viccel ugyanazon szövegcsoportba tartozik. Ami megkülönbözteti tőlük, az a rátótiádának külső referenciával való konvencionális összekapcsolódása.

E pragmatikai funkció a rátótiádákat egyazon használati kontextusba helyezi a történeti narratívumokkal: a helyszínekhez kapcsolódó narratívumokkal (toponimek, aetiologikus történetek, utazás narratívumok), a biografikus narratívumokkal (emlékezetes tettek, emlékezetes mondások, halottbúcsúztatók, sírfeliratok), a társadalmi események, konfliktusok továbbélő emlékével (igaztörténetek, lokális balladák). E narratívumok által valóul meg a különböző keretekben zajló kommunikatív/kulturális emlékezés.

Olvasmány

Torda felfedezését a Székelyföldet bejáró Orbán Balázs alapozta meg. 63 fejezetre osztott munkája részletezi a város történelmi, vallás- és művelődéstörténeti múltját, környezetét, természeti adottságait, építészeti emlékeit (Orbán B. 1889).¹³¹ E munka előszavának első mondatai vallanak arról, hogy a szerző a Tordára vonatkozó adatoktól lenyűgözve adta meg magát. „Bennem élt, sőt teljesen uralta és elfoglalta lelkemet Torda városa iránt azon előszeretettel és mély érdeklődés, amelyet nemcsak a múltja iránti bámulat, de a jelene iránti tisztelet is folyton táplált.” (Orbán B. 1889: 3.) Ugyanebben az időben gyarapodni kezdett a Tordára vonatkozó írások száma (például Nemes Ö. 1866, Koch A. 1890, Weress S. 1891, Jankó J. 1893, Viski K. 1906, Pap D. 1909, Kovács L. 1938). Nem sokkal Orbán Balázs után Jankó János szállt ki a vidékre. Elődjétől eltérően azonban Aranyosszékét nem tudja Tordától elmeszeni.¹³² Döntését könyvének címében is jelzi, majd a II. és III. fejezetben demográfiai változásokra és a migráció irányára vonatkozó szakszerű elemzésével támasztja alá (Jankó J. 1893). E munkák tartalmazzák mindazokat a motívumokat, amelyekből a városról szóló diskurzus szerveződött a következő száz év során. A köztudatba a fedeles híd (H. M. 1989), a galambdúcos kapuk városaként (Szinte G. 1910, Téglás I. 1914), az építőáldozatot gyakorló építésze (Téglás I. 1910, 1913), sósvízű fürdője (Hankó V. 1893, Nagy A. 1893, Scharl V. 1894), sóbányája (Vass E. 1999), Téglás István régészeti kutatásai (Téglás I. 1896, 1896a, 1899, 1908), a városban tartott országgyűlések (Benda K. 1994), pogácsája (Kós K. 1959), pecsenyéje (Keszeg V. 1995), kerámiája (Kós K. 1956, Herepei J. 1961, Kresz M. 1972, Végh O. 1981, Suba L. 2005) által került be.¹³³

A Torda környéki települések gyakran folyamodnak a rátótiádákhoz. A lakodalmak, az azonos vásárok látogatása, az ingázás, a letűnt életmód közös munkaalkalmi sokszor tették lehetővé a különböző települések lakóinak ugratását. A második világháborút követően több falunak egy mezőgazdasági termelőegységbe való összevonása, az 1970-es évektől feléledt és máig fokozódó piacrajárás, valamint a falusi lakosságnak az 1960–1980-as évek közötti Tordára való ingázása szolgáltatott sűrű alkalmat a találkozássra, az ugratásra. E rátótiádák általában a foglalkozásban, főleg a növénytermesztésben bekövetkezett szakosodást, a települések természeti adottságait, a lakosok anyagi tehetőségét és karakterét, a családi karakterisztikumokat, a vallás-, szokás-, jellembeli specifikumokat veszik alapul.¹³⁴ A gerendkeresztúriak és a csegeziek a *puliszkát*

¹³¹ A monográfia újabb kiadásai: Helikon Kiadó 1984, Európa Könyvkiadó 1986, elektronikus formában Folio Views.

¹³² Torda környékének magyar lakossága a honfoglalás korában vette birtokba a vidéket, s vármegyei közigazgatási keretek között élt. A szomszédos Aranyosszék székely lakossága 1264–1271 között települt át Kézdiszékéről, s a székely privilégiumokkal rendelkezett.

¹³³ Torda és Aranyosszék bibliográfiájának összefoglalása: Keszeg V. 1998a, 2001b.

¹³⁴ Az aranyosszéki falucstüfólok leírása: Keszeg V. 1987. Utóbb Duka János tett közzé Aranyosszékre is vonatkozó rátótiádákat: Duka J. 1995: 245–249.

tegezük, településük előnytelen elhelyezkedése, mostohább gazdálkodási lehetőségei miatt. A kercesdiek *egérlyukban laknak*, Kercesed *máléország*. A várfalviak – falujuk egykor fazekasközpont lévén – *csuprosok*. A zöldségekkel a távoli városok piacait látogató aranyosszékiek szerint Kolumbusz Kristóf meglepődött, amikor az amerikai parton kikötve a várfalviak kőberes szekerükből kínálták vörös hagymájukat az érkezőknek. A nagy mennyiségben előállított és értékesített termények alapján a szentmihályiak *retkesek*, a bágyoniak *murkosok*, a kövendiek *pityókások*, a sinfalviak *hagymások*, a polyániak *káposztások*. A bágyoniak heves természetiek miatt *kacrosok*, Bágyon *kacorsziget*. Harasztos a tájnyelve miatt *parasztos*. A szerényebb adottságokkal megáldott Tordatúrban a *pap is farag és fűr*. A névgyakorúság miatt Várfalván a kutyát is Pálfinak hívják.

A régióban látszólag Aranyoslóna képezi minden tréfa célpontját. A szájhagyomány szerint a lónai asszonyok reggelenként a nagy forgalmú műútra szórják a megmosott paszulyt, s miután a kocsi a kocsik azt porrá zúzzák, megfőzik, s ily módon készítik a törtpaszulyt. Mikor a lónaiak először láttak veknit, felvágottnak hitték, s kenyérral fogyasztották. A lónaiak minden télen az Aranyos befagyott jegén perzselik a disznót: a jég mindig megolvad, az állat a vízbe esik. A kidobott törkölyt elfogyasztott, lerészegedett libákat a lónai asszonyok halottnak vélték, megkopasztották, hogy legalább a tollút értékesítsék. A kidobott libák kijózanodtak, s csupaszon előjöttek a szemétdombról. E narratívumok variálódására, alkalmazására, a lónaiak ugratására a környék nagy ipari egységébe, az aranyosgyéresi Sodronyipari Művekbe való, mintegy 50 km-es körzetből való ingázás nyújt alkalmat.

Torda bolondos hírét főként egyetlen rátótiáda alapozta meg és öregbítette: az, amelyben egy Tordán átutazó, vagy a tordai vásárba beszálló szekér halálra gázol egy oktalan kismalacot, s amelyért gazdája busás kártérítést igényel. A gazdája által félévesnek nyilvánított malac zsenge voltát látva a törvénybíró a következő döntést hozta: féléves korban a tordai malac okosabb, elővigyázatosabb, következőképpen a kárt okozó szekeresnek egy párhetes malac árát kell kifizetnie. A MNK 1213xx számmal azonosított történetet a következő források popularizálták: Dugonics András: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. I–II. Szeged, 1820; Ballagi Mór: *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. I–II. Szarvas, 1850; Erdélyi János: *Magyar közmondások könyve*. Pest, 1851; Sirisaka Andor: *A közmondásokról*. Pécs, 1891; Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, 1897. A történet tehát elsődlegesen közmondásként, jeles mondásként, illetve a magyarázatául szolgáló anekdotaként került be a köztudatba. Ugyanilyen formában közölte a *Magyar Nyelvőr* 1874-ben, 1876-ban, 1878-ban, 1879-ben, 1880-ban, 1885-ben, 1890-ben, 1897-ben, 1899-ben, 1901-ben, 1902-ben, valamint az *Ethnographia* 1923–1924-es kötete.¹³⁵ Eredetét, magyarázatát később O. Nagy Gábor foglalta össze *Mi fán terem? Magyar szólások eredete* című könyvében, 1957-ben. Mind a mesekatalógusnak, mind O. Nagy Gábornak tudomása van arról, hogy utólagosan kialakult és elterjedt az a szólásmagyarázat, miszerint a tordai malac azért okos, mert háttal megy a vályúhoz, mégis jóllakik.

Valójában azonban Tordával kapcsolatban több történet is élt a köztudatban.

E rátótiádák esetében az elsődleges kontextus már nem rekonstruálható. Nagy számuk viszont arról győző meg, hogy a „tordaiság” tágabb kulturális térben vált híressé, sőt hírhedtté. E folyamatot Magyarország, a nemzeti kultúra, a népi kultúra felfedezése, az ezen érdeklődésből kinövő nemzeti történelemtudomány, a néprajztudomány, az utazás divatjának kialakulása, a hírlapirodalom népszerűsége, egyszóval a *horizont elmozdulása, kitágulása* motiválta. Vonzó, szórakoztató, tájékoztató szándékkal az országos lapok, a 19. században pályájuk csúcására ért kalendáriumok előszeretettel közöltek lokális narratívumokat, anekdotákat, akárcsak várakról, épületekről, pompás viseletről készült rajzokat. Feljegyzésekből tudjuk, hogy a Tordára látogató Jókai Mór nem csupán a környék természeti ritkaságaira, múltjára vonatkozó adatokat jegyezte füzetébe, hanem anekdotáit is. Az 1876. augusztus 5-én Tordára érkező író a város előkelőiből álló társaság fogadta. Közöttük volt Albert János unitárius lelkész, az anekdotázás és társalgás helyi mestere. A bankett, a másnapi városnézés és a torockói kirándulás szakadatlan alkalmakat kínált a helyi anekdoták előadására, feljegyzésére. „Itt mint minden más alkalommal, szívesen meghallgatta, lejegyezte és alkalomlag közölte is a helyi vonatkozású anekdotákat” – írja Jókai erdélyi útjainak kései krónikása (Vita Zs. 1975: 167). Az író ekkor jegyzi fel az aranyosszéki borokat értékelő rátótiádát, a Leánykakó történetét, a borrévi híd naiv feliratát, a szalánci erdő történetét, a torockói Zsakó István élettörténetét, a torockószentgyörgyi vár történetét.

¹³⁵ A források feltüntetése: Kovács Á.–Benedek K. 1990: 55–57.

Az 1891–1940 között megjelent *Aranyosvidék* utolsó oldala szintén folyamatosan nyitott volt a rátótiádák irányában.

A rátótiádák írott formája egy másodlagos kontextusban jött létre. Kiszakadva eredeti kontextusukból, a helyi történelemből és szájhagyományból, a történetek definit, rögzített szövegtárgyként, új formában, új környezetben, térben és időben követhetetlenül élnek életüket.

Kanyaró Ferenc Tordán született 1859-ben (elhunyt 1910-ben). A kolozsvári unitárius főgimnázium tanáráként jelentős egyház- és irodalomtörténeti kutatómunkát fejtett ki. Munkáit önálló kötetekben és a kor legrangosabb folyóirataiban tette közzé.¹³⁶ Kanyaró Ferenc kéziratos hagyatékának feltárása alapján Olosz Katalin bizonyította be, hogy gazdag népköltési gyűjtése méltatlan sorsra jutott. Az 1896-ban a Kisfaludy Társaságnak postázott, 275 verses epikai művet tartalmazó gyűjteményére évszázados homály borult. A 348 lapos kéziratra Olosz Katalin bukkant rá a Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában (Olosz K. 2003d: 33–36). E kéziratos gyűjtemény mellett az Unitárius Egyház Levéltára (Kolozsvár) 52 csomagban őrizi Kanyaró Ferenc kéziratait, apró jegyzeteit, újságkivágásait.¹³⁷

Az 50. számú csomagban található az alábbi, *Tordaságok* című, 12 írott oldalt tartalmazó kézirat. A mellette lévő újságkivágások jelzik azt, hogy Kanyaró Ferenc figyelemmel kísérte a budapesti és a kolozsvári sajtóban a témával kapcsolatos közléseket. A kézirat más forrásra nem tesz utalást. Feltételezhető azonban, hogy a városban töltött gyermekkor, a Tordán tett látogatások szolgálhattak alapul a rátótiádák összegyűjtéséhez. A kéziratban található több rendbéli javítás arra utal, hogy a szerző a forrásokat szabadon használta fel, a források hitelességére való figyelés helyett nagyobb gondot jelentett a szerkesztés, a fogalmazás.

Kanyaró Ferenc összefoglalójában az alábbi narratívumok szerepelnek.

1. *Az Aranyosgyéres–Torda vasútvonal építésekor a tordaiak attól tartottak, hogy a gőzlovak lelegetlik a városberek gazdagon termő fűvét. A vasútállomás ezért épült a várostól távol.*

A Maros völgyén végighaladó vasút az 1871–1873 közötti években épült ki. Ez Torda és Aranyosszék számára is lehetővé tette, hogy bekapcsolódjék az országos vérkeringésbe. A Székelykocsárd–Kolozsvár közötti vasútvonal Harasztoson és Aranyosgyéresen érintette a vidéket. Az első vonat 1873-ban haladt át az aranyosgyéresi állomáson. Torda ez utóbbi vasútállomás által volt kapcsolatban a vasúthálózattal.

1905-ben a tordai vasútállomásról naponta három járat indult Budapestre, öt járat pedig Brassó irányába. Közülük három gyors-, öt pedig személyvonatként közlekedett.

1910-ben tárgyalások folytak egy Aranyosgyéres–Torda–Újtorda–Felek–Szamosfalva kiegészítő vasútvonal megépítéséről, amely a Feleket 4,5 km-es alagúton vágta volna át. A vasútvonal évtizedek óta csupán teherszállításra használatos.

2. *A hídon az 1860-as években nehéz gép készült átkelni a gerendi uradalomtól Kolozsvár irányába. Az átkelés engedélyezését az uradalom a városi tanácstól kérvényezte. Mikorra hosszas tanácskozás után a tanácsosok meghozták az elutasító választ, a gép már két hete átkelt a hídon.*

A híres fedeles hidat a tordai születésű mérnök, Követsi János tervezte, megépítésére 1798 és 1815 között került sor. Eredetiségére vall, hogy tartópillérek nélkül épült, s fából készült ívszerkezet tartotta a magasan. A korabeli leírás szerint „óriási faalkotmány, iszonyú teherként emeli magát”; „teljesen a vasszerkezetű hidak rendszere szerint épült, de fából. Fa a szögecselése, fa ívtartója faragással van illesztve, sőt merevítő rácsozása is van. Technikai szempontból párját ritkító érdekesség.” A technikatörténet máig számon tartja úttörő jellege miatt. Utódját, a betonból és vasból épült új hidat 1909. július 3-án avatták fel. A fahíd lebontására ezután, augusztus folyamán került sor.

A tordai városi tanács hosszas tárgyalásáról Kanyaró Ferenc a *Pesti Hírlap* 1904. április 3-i számából is értesült. Kanyaró Ferenc feldolgozása jócskán eltér az újsághír adataitól. A „tudósítás” szövege a következő:

Egyszer egy cséplőgépet akartak a hídon átszállítani. A városi kupaktanács azonban gondolkodóba esett, hogy vajon nem lesz-e valami baja a hídnak, a súlyos terű miatt nem szakad-e le? Nagy fontosságot tulajdonítottak a kérdésnek a jó tordaiak, annyira, hogy a város hadnagya – megvitatandó a dolgot – összehívta a kupaktanácsot. Délután 3 órakor ült össze a gyülekezet s másnap reggel 6 óráig folyt a szóharc, míg végre meghozták a határozatot, hogy a cséplőgép vasból való és súlyos lévén, a híd pedig fából – nem bocsátható rajta át a súlyos terű, mert leszakad. A papírra vetett határozattal ment is a városi hajdú a híd-

¹³⁶ A Kanyaró Ferencre vonatkozó irodalom összefoglalása: Olosz K. 2003d.

¹³⁷ Olosz Katalinnak ezúttal is köszönöm, hogy felhívta figyelmem Kanyaró Ferenc hagyatékára.

főhöz, hogy kézbesítse a cséplőgép tulajdonosának. A cséplőgépeseknek azonban hírük-hamvuk sem volt. Megunták a várakozást és úgy este 9 óra tájban szépen áthajtottak a cséplőgéppel a hídon.¹³⁸

3. A városi tanács jégtörő szerkezetet készült a híd lábaihoz állítani, a jégtáblák összemorzsolása végett, a jégtorlaszok megelőzése céljából. A városatyák úgy döntöttek, hogy a jégtörőt a keleti oldalra építsék, hogy a híd alatt már átpréselődött, darabokra tört jégtáblákat zúzza össze, a jégtörőt kímélendő.

4. A város polgármestere Kolozsvárra utazott. Távollétében a villám megrongálta a híd egyik gerendáját. A hazatért városatya haragosan tette szóvá, hogy távollétében gondatlan atyafiai nem képesek vigyázni a város büszkeségére.

5. A híd közelében hatalmas raktár épült. Tulajdonosa villámhárítót készült elhelyezni rajta. A tanácsosok azon aggályoskodtak, ha a villámfogó mégis elszalaszt egy odacsalogatott villámütést, az a közeli hídra fog sújtani.

6. Egy, a Rákos-patak mellé épült malmot a tavaszi árvíz elöntött. A mélyen alvó, felriasztott gazda hitetlenkedve mondta: lehetetlen, hiszen az ajtó zárva volt, a kulcsot pedig a zsebében őrizte.

7. Az ótordai református templom falán elhelyezett tábla elokvensen adta hírül: Épült Tordán.

A templom helyén már a 12–13. században templom állt. A jelenlegi templom építésére az 1300-as évek második felében, befejezésére 1400-ban került sor. Gótikus stílusban épült, gótikus ablakkeretei és déli bejárata ma is megcsodálhatók. Átépitésére a 16. században, majd 1806-ban került sor. A napjainkban látható templomépület már csak része az eredetinek. Miután 1601-ben Basta seregei feldúlták és lerombolták, szentélyét már nem építették vissza.

8. A református templom tornya 1865-ben leomlott. Rombadőlt falai életveszélyt jelentettek a járóke-lőknek. Ezért vált szükségessé a romok eltávolítása. A polgármester azt állapította meg, hogy az emberi erő elégtelen, marhákra van szükség a fal leontásához. – Vagyunk itt elegen – buzgólkodtak a tordai polgárok. Végül 24 ökröt állítottak fel. A szolgálatkész polgárok maguk is megragadták a kötelet. Amikor a megrémített 24 állat megrántotta a kötelet, a belesimpaszkodott embereket a hürként megfeszülő huzal a magasba vetette.

A templom tornya valójában 1865-ben omlott le. Megrongálódott állapotára való tekintettel az egyházi felügyelő már korábban sürgette a szalonna aggatás betiltását. 1865. szeptember 24-én kelt folyamodványában Miklós Miklós lelkész és Jakab Gergely jegyző a következőképpen számol be az épületről az egyházi főtanácsnak: „Templomunk tornya mely hajdan a fejedelmi kastély melletti várnak egyik bástyája volt, az idő által annyira megrongáltatott, megrepedezett és leomlásnak indult, hogy a helybeli rendőrség fellépése következtében a hívek nagy lelki szomorúságára a harangozással fel kellett hagyni, a harangokat levétetni, és magát a tornyot le kell bontani.”

Az új torony építése az 1871-es évben volt tervbe véve. Ebben az évben Klug István 25 korona 5 forintért követ hordott a torony fundamentumába. További munkások dolgoznak a kőhordásnál, a régi torony omladékának eltisztításánál, a porond szállításánál, a mészsoltásnál. Számukra 2+4+5+2 kupa pálinkát vásárolnak. Szigethi Márton egy szekér szalmát távolít el a torony alapfaláról, ezért 60 krajcárt igényel. Széki József 5 szekér porondot szállít a munkálatok számára. Zsuzs Gligor két nap a „vári kő” hordásáért 9 forintot vesz át. Tunyogi Sámuel hét darab követ szállít és értékesít. Az 1871-es évben Józsa István napszamosok és talyigások segítségével követ hord három napig Nagy Józseftől és Verteim Mártontól, a Varga utcáról, 5 napon keresztül a Köpeczi háztól, 5 napon keresztül Bölönyi Ignáctól, Szigethi Kálmántól, Baktai Lajostól, özv. Raácz Jánosnétól, az Ertsei kert mellől, 5 napon keresztül a kispapi lak udvaráról, Lovas Sámuel és a fogadóajtó elől, 5 napig a lebontott torony piac felőli törmelékét szállítja, egy napon a Kis utcáról és Czeglédi Andrásról, 2 napon Vér Józsa és a Kemény Farkas ház elől és a százsz templom melletti utcáról, 2 napon át a Város gátjától és a patakából, valamint a Közép utcáról, 1 napon át Nagy Miklóstól a Szindi patakából, ismét 5 napon keresztül a lebontott toronyból, 5 napon át Klug Istvántól, ifj. Gegesi Sámuelről, a kebeles polgárok Tisza-féle jószágáról, Bóti Mózesről szállít követ, majd a Simon Andrásról vásárolt követet, a Középmál alatt az eklézsia kántori szőlőjéből egy darab követ, majd elszállítja az Alsómál tetejéről a Tunyogi Sámuelről és a Szabó Demetertől vásárolt követ, a Veres Dénes, az újtordai ifj. Gönczi Mózes telkéről Ferenczi Márton és neje, a Kósa György által által adományozott követ, a Székely Mózesről és Petri Jánostól vásárolt követ. A Bethlen malom bérlője, Luts Sámuel két nagy követ adományozott a torony lépcsője számára. E munkáért Józsa István összesen 323 ft 70 kr napidíjat vett át. Gálya Vaszi 1 öl kő kihányásáért és szállításáért kap

¹³⁸ A kivágott újságicikk a Kanyaró Ferenc hagyaték 50. csomagjában található.

napszámot. Három szindi lakos „három öl kő repesztése és az illő helyre beszállításáért” vesz fel pénzt. Dénes János a kőfaragó számára vésőket élez, béréből „nyugtatványt” állít ki.

Az előkészületek ellenére a templom mai tornya 1904–1908 között épült fel. Az új torony műszaki terveit Sztehlo Otto budapesti műépítész készítette el. A munkálatokat Király József tordai vállalkozó vezette.

9. *Egy kőkereszt felállításakor az alapozásnál felszínre került föld eltüntetésére a tanács gödröt ásottot.*

A narratívum típusa AaTh 1255 A gödörösök (BN1332x).¹³⁹

10. *Az új hosszérték, a méter használatának érvénybe léptetésekor Torda város tanácsa a kereskedelmi minisztériumtól engedélyt kért a régi hosszérték használatára mindaddig, míg a tordaiak is megtanulják a méter használatát.*

A 12-es számrendszeren alapuló mértékrendszert kiszorító új méterrendszert Franciaországban dolgozták ki és fogadták el 1799-ben. Magyarországon az 1875. május 20-ai párizsi konvenció hatására kezdett terjedni. Alkalmazásának begyakorlására Tordán is több erőfeszítés történt. 1874-ben két áldozatkész újtordai adakozó a református fiúiskola könyvtára számára a témába vágó szakkönyvet rendelt. „Debreczeni Szabó István és nője Kerekes Juliánna asszony fiúiskolánk részére szivesek voltak a »méter-mértékek« tanulására irt utasítását Gönczi Pál m. királytanácsos úrnak meghozatni – melyet a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszterium adott ki.” (*Új Thordai ev. ref. anyaszentegyház részére tett Kegyeletes Adományok Emlék Könyve*. 1842–. Újtorda, Református egyházi levéltár.)

11. *Az újtordai templom tornyán ma is napóra mutatja az idő múlását. Mikor felszerelték, deszkával borították be, hogy az eső ne rongálhassa meg.*

Egy korábbi templom helyére az 1400-as évek folyamán épült a jelenlegi templom, támfalán található feljegyzés szerint 1504-ben értek véget az építkezési munkálatok. A templomot kezdetben a katolikus, majd az unitárius hitre áttért, később a református hívek használták. Gótikus stílusban épült, amiről a csúcsíves ablakkeretek és a sekrestye belső tetőzete árulkodik. A templom belseje ma a barokk stílus jegyeit hordozza.

A templom évszázadokon keresztül erődként működött. Falai mögött a város lakói sokszor lettek menekedtek. Az erődöt a Rákos- és a Sós-patak vizével feltöltött árok vette körül, ami szintén megnehezítette az ostromot. A 19. század második felében az erőd udvarán a falhoz tapasztva külön-külön zárható kis kamrák voltak, amelyekben az újtordai családok gabonájukat, a szalonnát és egyéb értékeiket védték a tűzvészől és a tolvajoktól. A kamrákra várnagy címet viselő harangozó felügyelt.

A szobán forgó napóra (korabeli nevén *árnyékóra*) került az újtordai református templom tornyára. A tornyot már meglévő mechanikus óra megjavítása után íj. [...] János órásmester készítette el a napórát.

További rátótiádákat Kovrig Károly gyűjtött össze (közli: Kovrig K.–Szabó I. 1975).

12. *Amikor az Aranyos folyót faisztatásra is használták, a város legdélibb végén, az akkori gát közelében egy gázló vezetett át – viszonylag járható „szekérút.” A folyó partján, a gázló mellett közlekedésrendszeti tábla – ezzel a felirással:*

VIGYÁZAT! HA E TÁBLÁT ELLEPI
A VÍZ, VESZÉLYES ÁTKELNI!

13. *1904–1905-ben kezdett Torda városa berendezkedni villanyvilágításra. Az első telep a Vigadó (ma városi színház) mögötti udvarra épült, erőgépei azonban csak a város központját és a főútvonalat látták el. Városszerzte nagy volt a készülődés a bemutatásra. Széll Miska városi főmérnök mindent elkövetett, hogy a villanyvilágítás korszerűségéről meggyőzze a báméskodó hallgatóságot: vázolta az izzószálas égők előnyét a petróleummécsesekkel szemben. Boczoni, a jólnevelt újtordai polgár, városi tanácsosi hangján egyszer csak megszólal: „Mérnök úr, nekünk ne ezeket magyarázza, ezeket ismerjük, de azt mondja meg, abban a vékony derótban miként cirkulál az a petróleom?”*

A tordai rátótiádák 1. térben lokalizálható, 2. időben datálható 3. cselekvéseket tulajdonítanak a 4. város lakóinak. Részét képezik a város művelődéstörténetének, amely 1. az élettér folytonos változását, modernizálását, átrendezését, a 2. város és a közösség időben kibontakozó életét, 3. történelmét, 4. lakóinak nevét, viszonyait, emlékezetes tetteit örökíti meg.

A történetekben található konkrétumok legalább három különböző kontextusban interpretálódnak, s ennek függvényében teremtődik meg a történetek jelentése. Egy szélesebb kultúrtörténeti kontextusban az interpretátor és a történet világa kerül szembe egymással. 1. Külső perspektívából szemlélve, egy prosperáló világban a tordaiak mindegyre neveltségessé válnak. E külső perspektívát a nem-tordaiak érvényesítik a

¹³⁹ A mesekatalógus 8 változatát tartja számon (Kovács Á.–Benedek K. 1990: 94).

tordaiakkal szemben, a turisták a bennszülöttekkel, a központi média a lokalitással szemben. A mások látása, szemlélése részét képezi a látás azon történetének, amely az antropológiai érdeklődésen belül a reneszánsz kora óta folyamatosan bontakozott ki és újult meg.¹⁴⁰ A lokális világban, egy szinkron dimenzióban egy egyéni viselkedés ütközik össze a felvilágosult közvéleménnyel. 2. Miközben a város prosperál, egy-egy személy neveltségessé válik. És végül, a lokális diakronikus dimenzióban a történetek jelentése a következő: 3. Egy előidőben eleink értetlenkedésük révén neveltségessé váltak.

A lokális emlékezési gyakorlatban a történetek a város történetében egy eseményhez kötve jelölik ki a múlt és a jelen, a régi és az új, az ők és a mi közötti határt. A feljegyzett rátótiadák a technikai újításokkal, egy új, fogalmi nyelvezettel szembeni tapasztalatlanságot, az ebből adódó habozást és naiv véleményalkotást örökítik meg, egy utólagos perspektívából. Az utólag közismertté, megszokottá vált pillérek nélküli fahíd, a vasbeton híd, a gőzös, a villámhárító, a jégtörő alkotmány, az új hossz mértékegység, az elektromos áram, a toronyóra olyan civilizatorikus eszközök, amelyek egy hosszas korábbi tapasztalatot, helyi gyakorlatot váltottak fel. Érthető tehát, hogy megjelenésük bizonytalankodást, zavart váltott ki. Ugyancsak komikus hatást eredményez a technikai újítások nevének félreállása, félreértelmezése, fel nem ismerése.¹⁴¹

A város, a közösség életében bizonyára mindenik esemény *esetként, ügyként* zajlott le. Az eset, az ügy az eseményt kiemeli a hétköznapi világból, rátereli az érdeklődést, a figyelmet, problematikussá, ellentmondásossá alakítja, mobilizálja, lázban tartja a közösség tagjait, részvételre, állásfoglalásra, a mentalitás megváltoztatására, áldozathozatalra, közreműködésre kényszerít. A rátótiadák az esemény lezajlásának egy partikuláris formáját, mozzanatát, verzióját, a tévedést, a téves értelmezést, a félreértést, az értetlenkedést örökítik meg.

E technikai vívmányok a modernizáció lépcsőfokai egy mezővárosi társadalom számára. A város múltjával szembeálló mai bennszülött ugyancsak elcsodálkozhat azon, hogy a mai városkép a 19. században, különösen annak végső felében és az első világháború előtt viszonylag rövid idő alatt, rohamos léptekben készült el. Megépül az Aranyoson átvezető fahíd (1815), majd betonhíd (1908), a Lassanhajts híd (1910–1911), kisarjadnak a liget és az újtordai park fái, megépül a városháza (1795–1806), a megyeháza (1885), a főgimnázium (1909), a gazdasági iskola (1906), a kórház (1896, 1908). 1905-től a városban használni kezdik az elektromos áramot, 1914-ben a várost földgázvezetékre kötik. 1910-ben lázasan folyik a telefonhálózat elhelyezése, 1911 tavaszán 2000 munkás érkezik a városba a Torda–Topánfalva vasútvonal építésének elkezdése végett. 1909-től a városban meteorológiai állomás működik. S arról sem kell megfedelkezniünk, hogy Gál József 1905-ben famunkások részére szakrajz tanfolyamot hirdet a városban, Fodor Domokos könyv- és papírkereskedése 1906-ban utazó bőröndöket kínál, Demeter János férfiniszabó üzlete 1910-ben a legfrissebb angol és francia férfidivat szerint szolgálja ki klienseit, 1910-ben a Jósika-házban a Szatmári testvérek Kávé Nagypörköldét nyitnak, Krausz Gyula épületlakatos és gépjavító fegyverek, revolverek és mérlegek tökéletes javítását vállalja. 1915-ben Garas Márton a Tordai-hasadékból filmezi a *Havasi Magdolna* egyes jeleneteit. Az 1930-as években a város lakóinak a következő egyesületek kínálnak szórakoztató programokat: Vadásztársaság, Aranyosvölgyi Halásztársulat, Ótordai Református Nőszövetség, Római Katolikus Leányklub, Unitárius Leányegylet, Zsidó Kultúr Egyesület, Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet, Teniszkлуб, Uranus Sportegyesület, Magyar Dalkör, Magyar Iparosegylet, Magyar Casinó. A városban egymást érik a tudomány népszerűsítő előadások, a tudományos előadások, felolvasóülések.

1833 Boldogasszony hava 10-én megnyílik Nemes Torda Vármegye Casinója. 1910 októberében megnyílik a Munkás otthon, 1910-ben megkezdődik a fejedelmi ház kultúrházzá alakítása. 1901–1902-ben megépül a később színházzá átalakított Tordai Kaszinó. 1879-ben megalakul a Tordai Iparosok Önképző Egyesülete. 1894. június 16-án az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, 1913-ban és 1938-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület a városban tartja vándorülését. 1842-ben és 1844-ben Déryné Széppataki Róza vendégzerepel a városban. 1919-től vándorszínész társulatok tartják izgalomban a várost. 1922-ben torokgyíkban itt hal meg a közönség imádott színésznője, Csók Vilma.

1830-ban *Olvasó Társaság* alakult a városban. Olvasmányai a kor jeles lapjaiból kerültek ki (*Tudományos Gyűjtemény, Hasznos Multságok, Pesti Nemzeti Újság, Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó*).

¹⁴⁰ Az emberre vonatkozó megfigyelések, tapasztalatok tárgyát 1. a 16. századtól a távoli, „primitív” népek, 2. a 19. századtól Európa „primitívjei”, a parasztok, 3. a 20. századtól a szociokulturális csoportok képezték. E tapasztalat tudománnyá a 19. században állt össze (F. Laplantine 1995: 1–31, P. Burke 1991: 17–38).

¹⁴¹ A téma folklorisztikai irodalma: Faragó J. 1971, Kovács Á. 1977.

Hangsúlyozottan olvasó polgároknak szervezett társasági életet, összejöveteleket az 1833-ban indult *Tordavármegyei Kaszinó* (az 1848-49-es szabadságharc után *Tordai Kaszinó* névvel alakult újra), a *Tordai Olvasó Nőegylet* (1844), a *Polgári Kaszinó* (1867). Tudomásunk van arról is, hogy 1832-ben az unitárius kollégium nagyobb diákjai is olvasó társaságot hoztak létre, s maguk rendelték meg a *Nemzeti Társalkodó*, a *Jelenkor*, a *Kolozsvári Társalkodó* című lapokat.

Ezekben ez években válik szükségessé helyi lap indítása. Megnő az igény a hírek, a szenzációk, a helyi eseményekről szóló tudósítások, kommentárok iránt. A beszámolók, a riportok igyekeztek tetten érni, leleplezni az anakronisztikus viselkedést, az elme, a műveltség, a nyelv megbicsaklásait, szórakoztató anekdotává, adomává, rátótiádivá kerekítve egy-egy érdekesebb történetet.

Az első tordai hírlap a *Haladás*. Megjelenésétől számítható a tordai magyar nyelvű újságírás története. Első száma 1877. május 19-én jelent meg. A második világháború kezdetéig Tordán tucatnyi – többnyire tiszavirág életű – lapalapításra került sor. A lapok újságolvasóvá alakították a város és a környék falvainak lakosságát, színes, változatos olvasmányanyagot, helyi, országos és külföldi híreket, kommentárokat biztosítottak olvasóiknak.

A közművelődési események nyelvezetében megjelennek, állandósulnak a tudomány, a modernitás, a zsurnalisztika kulcsszavai, divatos fordulatai, a szaknyelv nóvumai, a fogalmi gondolkodás, a szaknyelv terminológiája. Ez a nyelvezet az, amely megjelenésekor gondot okoz a tordai polgároknak. Érthetlensége, idegensége, következetlen használata miatt sokan neveltségessé váltak.

A rátótiáda szerint a tudatlan tordai malac egy, a tordai vásárba beszálló szekérnek esett áldozatul. Hasonló balesetre bizonyára többször is sor került. Tordának ugyanis évszázadokon keresztül híres, a malacok sorsát többszörösen is meghatározó vására volt. 1075-ből származó okirat tanúsítja, hogy ebben az évben Tordán már lóvásár működött. Endre király 1291-ben a városnak péntek déltől szombat délutánig tartó hevívásárt engedélyezett, valamint Ótordának három, Újtordának pedig két országos vásárt. Osztrák, morva, sziléziai, cseh kereskedők is gyakran felkeresték a tordai vásárokat, különösen az állatokat keresve. A 17. században különösen híres volt a tavaszi, április 24-ei, valamint az őszi, szeptember 9-ei vásár. A tordai vásárokon 1883-ban 13.785 szarvasmarhát, 926 lovat adtak el a helyi gazdák. 1888-ban pedig 22.259 szarvasmarhát, juhot, juhot és sertést értékesítettek, ebből 5.289 szarvasmarhát vasúton szállítottak el.¹⁴² Ebbe a forgatagba zavarodott bele az a kismalac, amelyről a történet megemlékezik.

S talán nemcsak az oktalan állat, hanem egy becsületes polgár is könnyen elbizonytalanodhatott ilyen körülmények között. A fenti narratívumok szelektív módon az események sokaságával telített kornak állítanak emléket az elbotlások történetével.

Egy kornak és a kor embeireinek. A kommunikatív és a kulturális emlékezés a „forró társadalmak” gyakorlata, amely által folytonosan napirenden marad a társadalom tagjainak és tagjai érdemeinek emlékezete. A társadalom tagjainak nevesítésére a 18–19. századtól kezdődően több technikát ismerünk. Az egyházi és polgári anyakönyvek, a templomok toronygombjában, alapjában elhelyezett emlékiratok, a sir-, gerenda-, kapufeliratok, a templomi textíliák, emléktáblák, a háborús áldozatok névsorai, a gyászjelentők, az újságokban elszaporodó nekrológok, köszönetnyilvánítások, az oklevelek névjegyzékeket rögzítettek, tároltak, megőrkítették az egyéni életpálya állomásait, változásait. A sajtó beszámolóit, riportjait folyamatosan népszerűsítették a személyi teljesítményeket. Az emlékezet írásban való kihelyezése mellett az orális gyakorlat technikája az egyéni emlékezet történetben és kötött formájú szövegben való megőrkítése volt.

Tordán sikerült összegyűjteni azokat a proverbiumokat, amelyek a lokális társadalom egy-egy külön figuráját örökítették meg. E proverbiumok elhangzását követően került sor az illető személynek a lokális társadalomban való elhelyezésére. E proverbiumok a következők. *Annyi dolga van, mind Kozmának*. (Örökké sietett, mert annyi dolga van. Nem állt meg, mint a többi kőműves a Zóna sarkánál. Az volt, kőművesmester. Kozmának hívták, Kozma Jánosnak.) *Kifejlődik, mind a Skorka barack az ágy alatt*. (Skorka ellopta a szomszéd barackját zölden, s azt hitte, hogy otthon az ágy alatt megéri.) *Megadja az ízét, mind Pap János a májasnak*. (Sok fűszert tett a májasba. A háziasszony mondta, hogy ne tegyen annyit. Erre ő azt mondta, hogy meg kell adni az ízét.) *Nagy gazdasszony, mint Biluska Kati*. (Szegény asszony volt, s amikor elment a piacra, úgy vásárolt, olyan nagylegény volt. Ezt veszek, azt veszek, s közben egy lej se volt a zsebibe.) *Nem fér hozzá, mind a csizmadia a disznóöléshez*. (Egyszer egy csizmadia azt mondta, hogy nem hív mészárosot, mert ő akarja levágni a disznót. Aztán nem tudta, hogy hova álljon, s nem tudta leszúrni.) *Ráér, mind Szigeti*

¹⁴² Torda vásáraitól: Orbán B. 1889: 164–167.

Anna férjhez menni. (Már 50 éves volt, s édesanyám mind kérdezte tőle, nem megy férhez. – Hát ráérek. S aztán ha vaegy lány későn ment férhez, mondták ezt.) *Útban van, mind a Huplé számára.* (Az öreg fuvaros volt, örökké az utakat járta.)

Következtetések

1. A rátótiáda a szórakoztatást szolgáló tréfás műfajok egyike. Előadása – az csúfolóhoz hasonlóan, de a többi tréfás műfajtól (adoma, anekdota, vice) eltérően – sajátos kommunikációs aktus: ugratási esemény, tréfás nyelvi kapcsolat.
2. A rátótiáda a térben, az időben, a társadalomban való primér tájékozódás eszköze.
3. A rátótiáda a lokális társadalomban emlékezési alakzat szerepét tölti be, a társadalom, a társadalom múltja megtanulásának egyik eszköze.

